

6. Драгоманов М. Чудацькі думки про українську національну справу / Михайло Драгоманов // Драгоманов М. Вибране. — К., 1991.

7. Горкіна Л.П. М.І. Туган-Барановський в економічній теорії та історії / Горкіна Л.П. — К.: ІЕ НАН України, 2001. — 268 с.

8. Злупко С. Персоналії і теорії української економічної думки / Степан Злупко. — Львів: Євросвіт, 2002. — 528 с.

9. Туган-Барановский М.И. Социальные основы кооперации / Туган-Барановский М.И. — Пт-г., 1916. — 154 с.

10. Витанович І. Історія українського кооперативного руху / Ілля Витанович. — Нью-Йорк: вид. ТУК, 1964. — 624 с.

11. Мартос Б. Теорія кооперації (Курс лекцій) / Мартос Б. — Регенсбург, Берхтесгаден, 1947. — 165 с.

12. Павликовський Ю. Кооперація і приватники / Павликовський Ю. // Торговля і промисл. — 1934. — 1 жовтня. — Ч.1.

Статтю подано до редакції 13.06.11 р.

УДК 339.924: 339.137.2+331.554.4

М.В. Вербовий, канд. екон. наук, доцент
кафедри державного управління
і місцевого самоврядування Львівського
регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

НЕОІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНОГО ПОЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

АНОТАЦІЯ. У статті висвітлено результати дослідження сучасної української трудової міграції у семи державах Європейського Союзу, проведеного Міжнародним Благодійним Фондом «Карітас України» у співпраці з сектором етносоціальних досліджень Інституту народознавства НАН України. Автор розглядає українську заробітчанську імміграцію у цих країнах як єдиний соціально-економічний процес, що існує у контексті міграційних потоків глобалізованого суспільства, акцентує на проблемі зміни ідентичностей мігрантів у динаміці цього процесу, визначає моделі інтеграції українців у суспільства перебування, намагається відповісти на питання про перспективи їх повернення на батьківщину.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: неоінституціональні засади, глобалізація, інституційне поле, трудова міграція, європейська інтеграція.

АННОТАЦИЯ. В статье отражены результаты исследования современной украинской трудовой миграции в семи государствах Европейского Союза, проведенного Международным Благотворительным Фондом «Каритас Украины» в сотрудничестве с сектором

этносоциальных исследований Института народоведения РАН Украины. Автор рассматривает украинскую трудовую иммиграцию в этих странах как единый социально-экономический процесс, который существует в контексте миграционных потоков глобализованного общества, акцентирует на проблеме изменения идентичности мигрантов в динамике этого процесса определяют модели интеграции украинцев в общества пребывания, пытается ответить на вопрос о перспективах их возвращения на родину.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: неинституциональные принципы, глобализация, институциональное поле, трудовая миграция, европейская интеграция.

ANNOTATION. This article presents the results of a study of modern Ukrainian labor immigration in seven countries of the European Union and Russia conducted by Caritas Ukraine in cooperation with the Division of Ethno-Social Research of the Institute of Ethnology, National Academy of Sciences of Ukraine. The author of the publication views Ukrainian labor immigration in these countries as one social process existing in the context of the migration currents of globalized society. Attention is focused on the problem of identity changes caused by the dynamics of this process and on the integration models of Ukrainians into the societies of recipient countries.

KEY WORDS: neoinstitutional principles, globalization institutional field, labour migration, state management, European integration.

Постановка проблеми. Впродовж двох десятиліть незалежності заробітчанська міграція з України поширилася по всіх державах теперішньої європейської спільноти, а також у Росії, Ізраїлі, на американському континенті, в Австралії. Посилення глобалізаційних процесів та істотне зростання масштабів й інтенсивності міграційних процесів зумовлює важливу роль міжнародної трудової міграції у соціально-економічному розвитку країн. Сучасна українська трудова міграція є віддзеркаленням різноманітних аспектів суспільного життя: економіки, демографії, соціології, політики, права. Аналіз розмірів і тенденції міжнародної міграції робочої сили ускладнений недосконалістю його інформаційного та статистичного забезпечення, відсутністю уніфікованих національних і міжнародних показників, які здебільшого носять фрагментарний і залежний від контексту публікацій характер.

Аналіз останніх джерел. Вагомий вплив міграції на економічний та соціальний розвиток, збільшення її обсягів та інтенсивності в Україні обумовлює важливість дослідження міграційних процесів. В останні роки проблеми міграції досліджуються вченими Українськими дослідниками, починаючи з другої половини

90-х років, вже зроблено значні кроки у сфері аналізу зовнішніх міграційних процесів. Важливий аналітичний та емпіричний матеріал щодо різних складових міграційних процесів, їх змісту й наслідків, вирішення пов'язаних з ними проблем містять роботи О.А. Малиновської, Е.М. Лібанової, С.І. Пирожкова, А.В. Позняка, І.М. Прибиткової, В.П. Трощинського, О.У. Хомри, С.Б. Чеховича, М.О. Шульги тощо [1—4].

Водночас невирішеною залишається проблема формування дієвої міграційної політики в Україні з урахуванням особливостей, передумов, факторів та форм міграції. Вдосконалення управління міграціями вимагає детальної наукової розробки теоретико-методологічних та практичних аспектів проблеми, вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо формування міграційної політики, механізмів її реалізації. Найбільш продуктивною, на наш погляд, інструментальною базою такого осмислення є економічна доктрина неоінституціоналізму, що містить міждисциплінарні підходи та синергетичний потенціал, властивий усім відомим концепціям міжнародної трудової міграції.

Постановка завдання. Метою нашої статті є розкрити дослідницькі можливості неоінституціоналізму при вивченні проблеми глобального характеру української трудової міграції, окреслити моделі інтеграції українців у суспільства перебування та перспективи їх повернення на батьківщину.

Виклад основного матеріалу. За нашими підрахунками, загальна кількість українців, що виїхали на заробітки до інших країн, на сьогодні становить близько 4,5 млн. чол., з яких у ЄС перебуває близько 1 млн 700 тис. Ці показники отримані шляхом порівняння офіційних статистичних та здобутих нами експертних даних. Так, за наявною у нас експертною інформацією, у США нині перебуває близько 500 тис. трудових мігрантів з України. Наразі не маємо точних даних про їх кількість у країнах Латинської Америки, Азії та Австралії. Проте, припускаємо, це число щонайменше на порядок нижче за відповідні показники у ЄС [5].

«Пік» первинних виїздів на заробітки до ЄС припадав на 2000—2003 рр. Окрім уже традиційних для української міграції у посткомуністичний період держав Центрально-східної Європи (передусім, Польщі, Чехії) та Росії, найінтенсивніші міграційні потоки у цей період спрямовані на південноєвропейські країни (Португалію, Іспанію, Італію), а також Ірландію. Інші західноєвропейські держави — передусім, Німеччина, Франція, Сполучене Королівство — належать до пріоритетних у міграційних намірах українців, однак через жорсткі і міграційні обмеження з

боку цих країн, можливість українців потрапити на заробітки до них є невисокою. Деяка частина українських заробітчаних приїжджає туди уже з інших держав Спільноти [6].

Останнім часом зросли міграційні стимули українців щодо су-сідніх нових членів ЄС — у зв'язку зі зростанням попиту на кваліфіковану робочу силу в цих країнах внаслідок її значного відтоку на Захід після їх входження до Шенгенської зони. Основною причиною виїзду українців на заробітки до інших держав надалі залишаються низькі доходи на Батьківщині і високий рівень прихованого безробіття. Короткотермінова, часто нелегальна міграція охоплює основні вікові, освітньо-професійні групи і сфери життєдіяльності соціально активного населення. Усе розмаїття походження, вікових, соціальних груп, освітніх рівнів і сфер зайнятості тих хто не знайшов застосування своїм силам в Україні, на еміграції нівелюється одним статусом заробітчанина з відповідними йому допоміжними часто змінюваними роботами. За визначенням польського соціолога К. Іглицької, до сектору інтенсивної праці належать некваліфіковані працівники певною етнічного походження переважно без легального статусу. До сектору інтенсивного капіталу заангажовують кваліфікованих працівників без розрізнення етнічного походження переважно з легальним статусом [6].

У межах «четвертої хвилі» української міграції необхідно вести мову про «вторинну міграцію»: теперішні мігранти приїжджають уже «до когось» (батьків, чоловіка, дружини, родичів, друзів, знайомих), українці купують помешкання у кредит в Італії, Греції, Іспанії, Португалії. Спостерігаємо переміщення українських мігрантів з одних регіонів країни перебування до інших (як наприклад із Півдня Італії у Центр і на Північ), і з одних держав до інших (із Чехії або Португалії до Іспанії, Ірландії), де назагал кращі умови праці і вища оплата. У ході опитувань близько 80 % українців декларують намір повернутися на Батьківщину. Однак, приблизно той самий відсоток серед них не можуть з певністю сказати, коли це відбудеться. Мігранти з 5—12 літнім стажем пригадують, що наміри повернутися за рік-два вони декларували як тільки приїхали в дану країну, однак залишаються тут і досі, пояснюючи це необхідністю вирішувати матеріальні потреби своїх рідних, що залишаються в Україні [7].

Аналіз результатів соціологічних досліджень, проведених за допомогою т.зв. якісних методів(поглиблені інтерв'ю і фокус-групові дискусії з мігрантами у 7-ми країнах ЄС) дозволили нам сформулювати парадигму «трьох поколінь», яка пояснює динаміку сучасної української економічної міграції. Ці покоління заро-

бітчан, що перебувають нині в Об'єднаній Європі, відрізняються між собою не тільки віком, а, передовсім, «простором соціального співбуття», у яких проходить їх життєдіяльність [5].

До першого покоління належать, як правило, найстарші мігранти віком від 50 до 60 років з міграційним стажем від 7 до 12 років, які виїхали на заробітки, щоб поліпшити матеріальне становище родини і повернутися на батьківщину. І попри відтермінування, вони повернуться, їхнє тимчасове хоч і тривале відлучення, є лише «доповненням» до життя в Україні.

Друге покоління складають переважно мігранти середнього віку (36—45 років), які також залишили родини на батьківщині і, навіть, возз'єднавши їх у державі перебування, мають батьків, родичів в Україні. Соціальне планування цієї категорії людей, що включає придбання житла, навчання дітей, забезпечення батьків, також спрямоване в Україну.

І, нарешті, «третє покоління», яке ми називаємо передовою або молодю міграцією, репрезентованою знову ж таки переважно (але не обов'язково) молодими людьми віком до 30 років. Характерна риса представників цієї групи — відповідність їхнього простору співбуття глобальному суспільству. Їхнє соціальне планування не «прив'язане» до певної соціокультурної території походження чи перебування.

Представлені у нашій зведеній статистично-експертній таблиці узагальнені дані і співвідношення показників поширення українців по країнах та регіонах унаочнюють висновок, щодо приналежності новітньої української трудової міграції до єдиного простору міграційних потоків глобалізованого суспільства (табл. 1.1).

*Таблиця 1.1 **

ЧАСТКА УКРАЇНЦІВ ЩОДО ІНШИХ МІГРАНТІВ У КРАЇНАХ ЄС

Назва країни	Кількість іммігрантів	Мігранти у відношенні до населення країни, %	Кількість українців	% від загальної кількості українців у ЄС	Від 100 % усіх мігрантів
Німеччина (2004)	7.287.980	8,8	128.110	25,2	1,8
Іспанія	4.002.509	9,1	50.450	11,7	1,8
Франція (1999)	3.263.186	5,6	2.689	0,5	0,1
Велика Британія (2004)	3.066.055	5,2	—	—	—

Закінчення таблиця 1.1 *

Назва країни	Кількість іммігрантів	Мігранти у відношенні до населення країни, %	Кількість українців	% від загальної кількості українців у ЄС	Від 100 % усіх мігрантів
Італія	2.286.024	3,9	93.441	18,4	3,9
Бельгія	900.500	8,6	—	—	
Греція (2003)	891.197	8,1	13.616	2,7	1,8
Австрія	814.065	9,8	3.449	0,7	0,5
Польща (2001)	700.329	1,8	27.062	5,3	34,7
Нідерланди	691.357	4,2	2.605	0,5	0,4
Швеція	479.899	5,3	1.701	0,3	0,4
Латвія	456.758	19,9	2.338	0,5	0,5
Португалія	432.000	4,1	65.800	12,9	14,6
Ірландія	314.100	7,4	1.420	0,3	0,6
Естонія (1999)	274.309	20	2.864	0,6	1,0
Королівство Данія	270.051	5,0	1.875	0,4	0,7
Республіка Чехія	258.360	2,5	78.263	15,4	30,8
Люксембург	181.800	39,6	180	0,0	0,1
Угорщина	156.160	1,5	13.945	2,7	9,7
Фінляндія	113.852	2,2	1.298	0,3	1,2
Кіпр	98.100	13,1	1.259	0,2	1,9
Словенія	48.968	2,4	867	0,2	2,0
Литва	32.862	1,0	2.128	0,4	6,6
Румунія	25.993	0,1	—	—	—
Болгарія (2000)	25.634	0,3	—	—	—
Словаччина	25.563	0,5	4.003	0,8	18,1
Мальта (2004)	11.999	3,0	—	—	0

* Складено на підставі Dossier Statistico Immigrazione Caritas/Migrantes. Elaborazioni su dati Eurostat, OESD, Council of Europe e Istituti Nazionali di Statistica.

Відзначимо зростаючу економічно-соціальну «прив'язаність» української міграції до глобальних переміщень капіталів у пошуках ефективних інвестиційних вкладень. На це вказує найбільше скупчення українців, як і вихідців з інших країн у мегаполісах — Мадриді, Римі, Мілані, Лісабоні, Афінах, Москві. Нині, у час світової фінансової кризи наші експертні дані вказують на переміщення антів, зокрема українських, до Лондона, де плануються значні інвестиції у розбудову інфраструктури у зв'язку із проведенням у столиці Великої Британії Літніх Олімпійських Ігор 2012 року. Як уже зазначено, запропонована тут концепція «співіснування ох поколінь» українських заробітчан виражає соціальну динаміку граційного процесу. Її зміст позначає поступовий перехід від човникових подорожей до країн-сусідів — до тривалих виїздів у Грецію, Італію, Іспанію та Португалію, а від них — до рівня, що характеризується взаємозалежністю міграційних потоків та глобальних переміщень капіталів. Розвиток міграційних процесів у перспективі, зумовлюваній цією взаємозалежністю, пов'язаний із формуванням іншого простору соціальних взаємодій, засад та чинників соціального вибору людини глобального суспільства.

1. Однією з найвагоміших характеристик модерного часу, відзначеною економістами, істориками, соціологами і політологами, стало залучення до історичного процесу широких верств суспільства. Глобалізація поставила цю тенденцію на новий рівень. Дослідники називають його соціальною інтерактивністю. Дискусії у фокус-групах та поглиблені інтерв'ю, здійснені львівськими дослідниками під керівництвом Ігоря Маркова, дозволяють дійти висновку, що попри активне виникнення українських громад, передусім церковних і світських, — у межах яких комунікуються економічні, соціально-побутові, культурно-освітні проблеми, у політичному просторі відносин українські мігранти пробиватимуться «поодинці», через міжперсональні мережі, тобто поза простором співвідношень визначених чи артикульованих правосуб'єктностей, тобто поза простором взаємодії між Українською державою, її установами, громадянами, неурядовими, міжнародними організаціями [7].

Взаємозалежність міграційних потоків і динаміки глобальних ринків, пов'язана з нею зміна простору соціального самовизначення і чинників соціального вибору мігранта зумовлюватимуть особливості його поведінки в умовах світової економічної кризи. Припускаємо, що за умови збереження основ функціонування теперішньої світової фінансово-економічної системи і системи со-

ціального захисту розвинутих країн годі сподіватися масового повернення мігрантів на батьківщину. Наявна попередня інформація дає підстави констатувати наступні тенденції:

— інтенсифікуються переміщення українських мігрантів у межах ЄС у пошуках нових заробітків. Ми вже згадували про міграційні устремління до Лондона у зв'язку із розбудовою інфраструктури до Літніх Олімпійських Ігор 2012 р. З іншого боку, заробітчани, зайняті у сферах домашнього сервісу, намагатимуться зберегти наявні місця праці;

— частина будівельників і працівників промисловості повернуться в Україну, зберігаючи, однак, високий ступінь міграційної готовності;

— спостерігається вплив стану української і світової банківської системи на вибір мігрантів. Люди турбуються за долю своїх, вигідніших, ніж на Заході, депозитів в українських банках, що може спричинити певний відтік грошей з українських банків до західних.

Українські мігранти в ЄС, переважно зайняті на вторинному ринку праці, загалом не створюють конкуренції громадянам країни перебування, що не працюють у відповідних сферах. Розширення ринку праці для трудових мігрантів з України, включення до нього робочих місць, що потребують високої кваліфікації також відбувається за рахунок зростання дефіциту на спеціалістів відповідних кваліфікацій у країні перебування. І, навпаки, вони конкурують із мігрантами-вихідцями з інших регіонів.

Як показує досвід південноєвропейських країн, хвилі легалізації мігрантів відбувалися під тиском маси новоприбулих. Це можна простежити також на прикладах динаміки легалізації українців в Італії, Португалії, Іспанії та інших країн перебування, наведених нашими статистично-експертними довідками. Зрештою, звуження ринку праці веде до того, що мігрант, який пройшов усі процедури легалізації в одній державі ЄС працює нелегально в іншій. Закладається «казус нелегальності» уже легалізованих мігрантів, який приводить до сумних і неадекватних до суспільних реалій наслідків у сфері відносин мігрантів і національної влади. Визначальний у ЄС національний рівень правового регулювання міграції, підходи, щодо її обмеження чи розширення засновані на критеріях персональних характеристик мігранта і пов'язані з цим тривалі в часі бюрократичні процедури легалізації входять в очевидну суперечність зі свободою переміщення людини.

І, навпаки, глобальна міграція є реальним соціальним ґрунтом для здійснення верховенства прав людини щодо національного

принципу громадянських прав. Тут ідеться не тільки про перенесення формування і реалізації міграційної політики з національного рівня окремих держав-реципієнтів міграції на рівень ЄС, а й про перехід у політиці регулювання міграцій від визначальності персональних критеріїв мігранта до типів і форм самої міграції. У випадку українців ми ведемо мову про переваги циркулюючої міграції як способу стимулювання інтеграції українського суспільства в європейський економічно-правовий простір, у тому числі з погляду здійснення національних інтересів членів ЄС.

Висновки. В умовах несприятливих тенденцій демографічного розвитку України, які можуть в майбутньому спричинити дефіцит робочої сили, а також враховуючи зростання конкуренції на європейському та світовому ринку праці, політика в галузі трудової міграції має розвиватися за такими основними напрямками:

- захист прав громадян, які працюють за кордоном, забезпечення більш сприятливих можливостей їхнього легального працевлаштування в зарубіжних країнах шляхом підписання відповідних міждержавних угод, удосконалення механізмів їх реалізації, спрощення візового режиму, поступової його відміни для певних категорій громадян, зокрема, мешканців прикордоння;

- створення умов для скорочення виїзду на заробітки за кордон і повернення мігрантів на батьківщину шляхом максимального використання результатів трудової міграції в інтересах розвитку, зокрема, спрямування зароблених за кордоном коштів на відкриття власних бізнесів, створення нових робочих місць, здійснення програм благоустрою та розвитку регіонів виходу мігрантів.

У зв'язку з цим видається доцільним розглянути можливість створення при Національній академії наук України спеціалізованого наукового центру з досліджень міграційних процесів на міждисциплінарній основі. З метою підготовки кадрів для реалізації міграційної політики держави варто включити відповідні теми до навчальних програм підготовки економістів, юристів, управлінців, політологів тощо.

Література

1. Позняк О. Масштаби зовнішніх трудових міграцій населення України // Україна: аспекти праці. — 2002. — № 6. — С. 37—40.
2. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями. — К.: Вид-во УАДУ, 2004. — 236 с.
3. Пирожков Г, Малиновська О., Марченко Н. Зовнішня міграція в Україні: причини, напрямки, стратегії. — К.: Академпрес, 1997. — 128 с.

4. Стародуб Б., Пархоменко З. Українська трудова міграція до країн Європейського Союзу у дзеркалі соціології: Інформаційно-аналітичне видання. — К., 2005.

5. На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження / За ред. І. Маркова. — Львів, 2009.

6. *Iglicka K.* The Foreign Labour Market in Poland Migration and Labour Market in Poland and Ukrainian Warsaw 2003. — P. 40—51.

7. Архів комплексного дослідження трудової міграції з України у державах Європейського Союзу та Російській Федерації, проведеного Міжнародним Благодійним Фондом «Карітас України» у співпраці з сектором етносоціальних досліджень Інституту Народознавства Національної Академії Наук України у 2006—08 р.р.

Статтю подано до редакції 15.08.11 р.

УДК 331.526

Е.П. Федорова, канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри економічної теорії,
Астраханський державний університет,
Росія

ОСОБЕННОСТИ НЕФОРМАЛЬНОЙ ЗАНЯТОСТИ В РОССИИ

АННОТАЦИЯ. В работе рассматриваются подходы к анализу неформальной занятости. На основе данных Российского мониторинга экономики и здоровья (РМЕЗ) за 2002—2008 гг. анализируются факторы, влияющие на неформальную занятость.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: неформальная занятость, рынок труда, рабочие места.

АНОТАЦІЯ. У роботі розглядаються підходи до аналізу неформальної зайнятості. На основі даних Російського моніторингу економіки і здоров'я (РМЕЗ) за 2002—2008 рр. аналізуються фактори, які впливають на неформальну зайнятість.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: неформальна зайнятість, ринок праці, робочі місця.

ANNOTATION. The paper provides overview of theoretical approaches to informal employment. Based on Russian Longitudinal Monitoring Survey (RLMS) for 2002-2008 the factors, which influence on informal employment, are analyzed.

KEY WORDS: informal employment, labour-market, workplaces.